

ภูมิบูรพา หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙

สุชาติ เกาทอง

ภาคตะวันออกมีภูมิประเทศแตกต่างกันใน ๒ ลักษณะ คือ มีด้านในเป็นที่ราบ และลุ่มดอนตามเชิงเขา และด้านนอกมีพื้นที่ติดชายทะเลเป็นแนวยาว ตั้งแต่ชายฝั่งแถบจังหวัดสมุทรปราการเรื่อยลงไปจนถึงจังหวัดตราด ดินแดนแถบนี้เมื่อพิจารณาถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และหรือหลักฐานทางโบราณคดี ก็พบหลักฐานไม่มากพอจะยืนยันถึงการมีอยู่ของผู้คนได้อย่างชัดเจน พอจะแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของช่วงเวลาได้อย่างเป็นรูปธรรม เพราะมีหลักฐานที่ขาดหายไปเป็นช่วงๆ จนถึงกับมีคำถามตามมาว่า "เกิดอะไรขึ้นกับผู้คน บ้านเมืองในช่วงเวลานั้น" อย่างกรณีความเจริญหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๙ ของวัฒนธรรมสมันทวารวดี และลพบุรี (เขมรในประเทศไทย) ในบริเวณตอนในของภาคแถบจังหวัดชลบุรี (อำเภอนนทบุรี) จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว และจังหวัดนครนายก หรือบริเวณตอนล่างลงมาที่จังหวัดจันทบุรี เองก็ตาม

ถึงอย่างไร ความจำเป็นในการค้นหาประวัติ ความเป็นมา และความเคลื่อนไหวของผู้คนในภูมิภาคแถบนี้ก็มีความสำคัญ เพราะข้อมูลที่ได้ในบางส่วนอาจจะช่วยเสริมให้การค้นคว้าหาข้อมูลทางด้านสังคมวัฒนธรรมในด้านอื่นต่อมามีความกระจ่างชัดขึ้น ถึงแม้ข้อสรุปในเบื้องต้นอาจไม่สมบูรณ์ที่สุด แต่หากตามการบุกเบิกจากการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานเท่าที่จะอาศัยได้ในขณะนี้ก็ช่วยให้เกิดตัวบ่งชี้ และมุมมองบางด้านต่อภูมิหลังภาคตะวันออกไว้ได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้นการศึกษาวិเคราะห์ในครั้งนี้จึงจำเป็นต้องอาศัยข้อมูล หลักฐานเท่าที่มีอยู่อย่างจำกัดทั้งในรูปเอกสาร เกี่ยวเนื่อง^๑ และโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่มีอยู่ไม่มากนักก็ตาม เป็นเครื่องมือช่วยสร้างภาพต่อเกี่ยวกับเรื่องราว และข้อสมมติฐานด้านต่างๆ ให้มีความกระจ่าง

กรณีวิวัฒนาการของชุมชน บ้านเมืองในอาณาบริเวณภาคตะวันออก สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ของอาณาจักรทวารวดี จะเริ่มต้นบริเวณที่ลุ่มดอนตอนบนของภาคอันเป็นศูนย์กลางของเมืองศรีมโหสถ (อำเภอสรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี) และเมืองดงละคร (จังหวัดนครนายก) หรือเมืองอื่นๆ ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกันตามลำดับ ส่วนตอนล่างของภาคลงมาบริเวณชายฝั่งมีเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงร่วมสมัยกัน และมีความเจริญสืบเนื่องต่อกันลงมา ได้แก่ เมืองพระรถ (อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี เป็นเขตรอยต่อระหว่างตอนบนและตอนล่าง) เมืองพญาเร่ (อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี) เมืองศรีโพธิ์ (อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี) และเมืองพะเนียด (อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี) เป็นต้น โดยหลักฐานจากอารยธรรมทวารวดี และลพบุรี (เขมรในประเทศไทย) ตามการค้นพบในบริเวณนี้ต่างก็ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดี และลพบุรี จากศูนย์กลางของอาณาจักรบริเวณทางฝั่งตะวันตก และตะวันออกทั้งสิ้น^๒ (ภาพที่ ๑)

8

ภาพที่ ๒ เศียรพระพุทธรูปศิลาสมัยอยุธยา ขุดพบที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพซ้าย) พระพุทธรูปศิลาสมัยอยุธยา ที่วัดพระพุทธรูป อำเภอพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี เขตต่อเนื่องกับจังหวัดนครนายก (ภาพขวาบน) ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ พระพุทธรูปสำริดสมัยอยุธยา พบในเจดีย์เก่า วัดหาดยาง (ร้าง) อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพขวาล่าง)

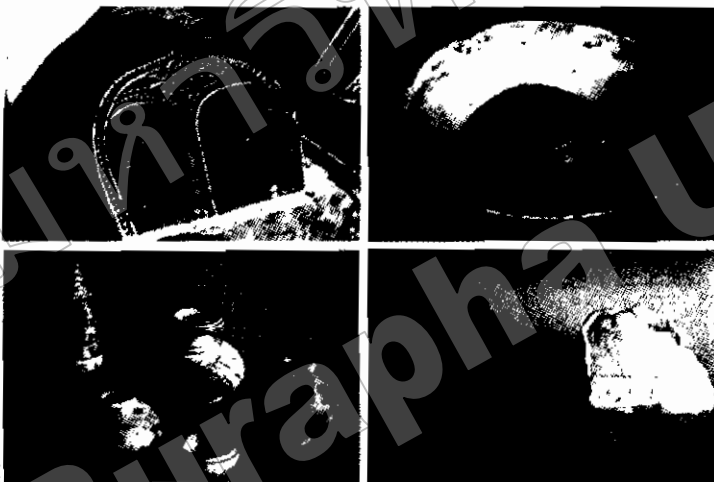
กรณีการได้รับอิทธิพลจากศูนย์กลางจากทวารวดี (น่าจะเป็นบริเวณตอนกลางของไทย) และลพบุรีในเขมรก็ตาม อิทธิพลที่เข้ามาในบางบริเวณ เช่น เมืองศรีมโหสถ และชุมชนบริเวณชายขอบใกล้เมืองเขมรโบราณ ได้แก่ อำเภอต่างๆ ของจังหวัดสระแก้วปัจจุบัน และหรืออำเภอเมืองจังหวัดจันทบุรี อาจได้รับอิทธิพลที่ผ่านเข้ามาโดยตรง เพราะชายแดน อยู่ใกล้ชิดติดกัน สำหรับตำแหน่งที่ตั้งของเมืองพระรถ และเมืองศรีโพธิ์ ที่มีระยะทางห่างไกลจากศูนย์กลางของ อาณาจักรทวารวดี และลพบุรีมาก มีความเป็นไปได้ว่าอาจได้รับอิทธิพลที่ผ่านมาจากเมืองศรีมโหสถ หรือเมืองอื่น อีกทอดหนึ่ง (ภาพที่ ๑) ทั้งนี้ยังไม่เป็นข้อยุติจนกว่าจะมีการศึกษาวิจัยกันอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง

ในเรื่องวิวัฒนาการสมัยประวัติศาสตร์ต่อมา จากการศึกษาพบแหล่งโบราณคดีที่ได้หลักฐานจากการขุดค้น และการสำรวจพบตามวัดร้าง หรือซากวัดดั้งเดิมจำนวนมาก ที่ทับซ้อนกันหลายยุคหลายสมัยในบริเวณภาคตะวันออก ตอนบน และภาคตะวันออกตอนล่าง เป็นต้นว่าบางแห่งเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ตั้งอยู่ห่างๆ กันในสมัยต่างๆ บางแห่งเป็น ชุมชนขนาดใหญ่มีการอยู่อาศัยสืบเนื่องต่อกันมา หรือบางแห่งอาจเคยเป็นเมืองเก่ามีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่เดิม แล้วค่อยๆ ล้มสลายไปในที่สุด อย่างเช่น หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ ลงมาในบริเวณเมืองศรีมโหสถเป็นกรณีศึกษา ที่น่าสนใจมาก เพราะเหตุว่า จากการศึกษาในเบื้องต้นไม่พบหลักฐานและความเคลื่อนไหวของผู้คนในบริเวณตอนบน ของภาคมากนัก จนมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาชื่อของ "เมืองปราจีน" หัวเมืองชั้นในสมัยอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) เริ่มปรากฏขึ้นอีกครั้ง สอดคล้องกับแหล่งโบราณคดีบ้านทับไทร แหล่งโบราณคดีบ้านวังวารี และแหล่งโบราณคดี บ้านแก่งดินสอ ตำบลแก่งดินสอ อำเภอนาดี จังหวัดปราจีนบุรี พบหลักฐานทางโบราณวัตถุสมัยอยุธยา เช่น เศษภาชนะ ดินเผา เครื่องมือเหล็ก เต้าปูนสำริด หรือแหล่งโบราณคดีวัดหาดยาง ตำบลหาดยาง อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี พบพระพุทธรูปสำริดแบบทรงเครื่องน้อยสมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ ๒)

แต่ทว่าหลักฐานทางโบราณคดีที่พบส่วนมากมีขนาดเล็ก และอยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์พอจะใช้เป็นข้อยืนยันเรื่องราวต่างๆ ได้ทั้งหมด เป็นเพียงช่วยส่องทางภาพของผู้คนแถบนี้ในบางมิติได้เท่านั้น อย่างกรณีภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เมื่อวัฒนธรรมทวารวดีและเขมรเสื่อมอำนาจลง ศูนย์กลางอำนาจได้เคลื่อนย้ายมาอยู่ที่อยุธยา กลุ่มเมืองดั้งเดิมในบริเวณข้างต้นต่อมาได้แปรสภาพเป็นชุมชนเล็กๆ และอาจมีการย้ายเมืองไปยังลุ่มน้ำต่างๆ เช่นนครนายก ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี เป็นต้น ตามข้อสันนิษฐานว่าแหล่งน้ำในบริเวณเดิมมีการเปลี่ยนแปลงและดินเหนียวไม่สามารถอาศัยเป็นแหล่งอุปโภค บริโภค การทำเกษตรกรรม หรือการคมนาคมต่อไปได้จึงต้องมีการเคลื่อนย้ายไปหาที่ตั้งเมืองใหม่ในทำเลที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า

ในทางกลับกัน ความเป็นไปของเรื่องราวและผู้คนแถบชายฝั่งทะเลบริเวณตอนล่างของภาค กลับมีสีสันของความเคลื่อนไหว เคลื่อนย้ายของผู้คนมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยปัจจุบัน โดยสามารถศึกษาวิเคราะห์การวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัตถุที่มีปรากฏอยู่อย่างพร้อมมูล (ภาพที่ ๓) ถึงแม้หลักฐานปฐมภูมิบางส่วน เช่น สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรมในช่วงระยะหลังอาจได้รับการบูรณะ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับบ้างก็ตาม หากแต่ด้วยความชัดเจนของโบราณวัตถุที่ดี หรือศิลปลักษณะของชิ้นงานที่มีความโดดเด่นก็ดี ทั้งหลายทั้งปวงจากเหตุผลข้างต้นได้ช่วยเป็นหลักฐานไขปริศนา และถอดรหัสเงื่อนไขที่เคยมีมาให้กระจ่างชัดขึ้น

ภาพที่ ๓ โบราณวัตถุและศิลปวัตถุชนิดต่างๆ สมัยประวัติศาสตร์ พบบริเวณเมืองศรีโปล
ตำบลหนองไม้แดง อำเภอมะนัง
ที่มา : เมืองโบราณ ปีที่ ๕ เล่มที่ ๓ กุมภาพันธ์ - มีนาคม ๒๕๒๒

ภาพที่ ๔ บางส่วนของแผนที่โบราณสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรีระบุชื่อเกาะและชุมชนชายฝั่งทะเลแถบตะวันออกและตะวันตก พร้อมหมู่เกาะน้อยใหญ่ในบริเวณนี้
ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

หลักฐานแผนที่โบราณจากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ที่ระบุการมีอยู่ของชุมชนบ้านเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกตั้งแต่บริเวณปากอ่าวไทยบริเวณสมุทรปราการ (เดิมคือพระประแดง) ลงไปจนถึงจันทบุรี (จันทบุรี) แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของผู้คนตลอดแนวชายฝั่งทะเลมาแต่เดิม" ถึงแม้ในแผนที่ไม่ปรากฏชื่อเมืองตราด บางพระ หังใหญ่ หรือเกาะช้างแต่ประการใด อาจเป็นไปได้ว่า ในสมัยก่อนนั้น อาจมีชื่อหมู่เกาะ ชุมชนบ้านเมืองแถบจังหวัดตราดที่ต่างออกไปจากปัจจุบัน หรือวิเคราะห์อีกด้านก็คือ ผู้วาดแผนที่ในสมุดภาพไตรภูมิอาจเป็นอาลักษณ์ในพระราชสำนักที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือ จึงบันทึกเฉพาะชื่อเกาะที่คนยุคนั้นรู้จักกันเป็นอย่างดีเท่านั้น (ภาพที่ ๔)

ถึงอย่างไร ชุมชนแถบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกนี้ ต้องมีความเจริญมาตั้งแต่สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปเล็กน้อย ด้วยหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่มีการค้นพบได้ในขณะนี้ ชวนให้เชื่อได้ว่ามีบ้านเรือน และการตั้งอยู่ของชุมชน อย่างเป็นปึกแผ่นในบริเวณชายฝั่ง ตั้งแต่บริเวณปากอ่าวของอำเภอบางพลี บางพลี เรื่อยลงไป การค้นพบเครื่องสังคโลกสมัยสุโขทัย และเศษเครื่องเคลือบดินเผาแบบเวียตนาม และจีนในสมัยราชวงศ์หมิง รวมถึงโบราณวัตถุอีกจำนวนมากที่ร่วมสมัยกันย่อมเป็นเครื่องยืนยันถึงการดำรงอยู่และการใช้ชีวิตของผู้คนแถบนี้มาแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาอย่างไม่ต้องสงสัย (ภาพที่ ๒ - ๓)

หลักฐานที่พอจะเชื่อมโยงในพื้นที่ต่อเนื่องกัน ได้แก่ บริเวณอำเภอบางพลี และอำเภอบางพลีลงมา ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นชุมชนเก่าในสมัยเมื่ออาณาจักรขอมหรือลพบุรีได้แพร่อิทธิพลมาแถบนี้มีเมืองสำคัญในสุวรรณภูมิ คือ "บาแดง" เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองลพบุรี สมัยขอมหรือละว้า แต่มีชื่ออยู่ที่พระประแดงเดี๋ยวนี้ เข้าใจว่าฝั่งเป็นแผ่นดินโคลนตามปากอ่าวแม่น้ำอยู่ แม้แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แผ่นดินสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีจนถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ปากน้ำเจ้าพระยาปัจจุบันยังมีใช้ปากอ่าวแต่แม่น้ำจะสิ้นสุดเพียงปากแม่น้ำพระประแดงเท่านั้น กษัตริย์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาเคยขับไล่ราชศัตรูของชาติ จนข้าศึกที่เข้ามารุกรานต้องแล่นเรือใบออกไปทางปากน้ำพระประแดง"

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระเพทราชา กล่าวว่า เมื่อปีศักราช ๘๖๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิ์ศก (พ.ศ.๒๐๔๑) สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาพระราชทานของอาณาจักรไทย (สยาม) โปรตเกล้าฯ ให้จัดทำตำราพิชัยสงครามเป็นครั้งแรกรวมถึงการทำสารบัญชืพระราชพิธีทุกเมือง ขณะนั้นคลองสำโรงที่จะไปคลองคิระจะระเข้ากับคลองทับนางที่จะไปปากน้ำเจ้าพระยา (สมัยนั้นเรียกปากน้ำพระประแดง) ออกปากอ่าวสู่ทะเลปรากฏว่าเดินเรือเดินไปมาไม่สะดวกขัดสนนัก เพราะคลองดังกล่าวนั้นได้ขุดไว้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง และเป็นคลองยุทธศาสตร์ด้วย เพราะสมัยนั้นพระยาละแวกแห่งกรุงกัมพูชา เคยลอบมาโจมตีประเทศด้านชายทะเลเสมอ จึงขุดคลองไว้เพื่อเดินทางโดยคลองลัดออกสู่ทะเล ขณะขุดคลองสำโรงบรรจบกับคลองทับนาง (สามแยก) ขุดได้เทวรูปเป็นรูปเทพารักษ์ ๒ องค์ หล่อด้วยสัมฤทธิ์ มีชื่อจารึกไว้องค์หนึ่งชื่อ "บาทสังคร" (บาทสังขกร) อีกองค์หนึ่งชื่อ "พญาแสนดา" (บางคนเรียกพญาพันดา) จึงได้จัดพิธีบพิลบวงสรวง ณ ที่ขุดพบ อยู่ในอำเภอเมืองบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ แล้วอันเชิญรับมาประดิษฐาน ณ ศาลที่จัดขึ้น ณ เมืองพระประแดง (ปากคลองพระโขนงปัจจุบัน)" ต่อมา พ.ศ.๒๑๑๒ พระยาละแวกได้ยกทัพเข้ารุกรานราชอาณาจักรไทย (สยาม) และได้นำเทวรูปสัมฤทธิ์ทั้ง ๒ องค์ ไปไว้ ณ กรุงกัมพูชา

หลักฐานข้างต้นช่วยให้มองเห็นภาพของพื้นที่บริเวณพระประแดง บางพลี จนถึงปากอ่าวไทยในอดีตได้เป็นอย่างดี เคยเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ และเส้นทางการสัญจรไปมาระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับดินแดนภายนอกทางทะเล ด้วยการอาศัยคลองเป็นเส้นทางหลัก บริเวณแถบนี้และเรื่อยลงไปจนถึงชายฝั่งของจังหวัดชลบุรี ต้องเคยเป็นชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นมาก่อน และมีความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูก็เป็นได้ (ตามหลักฐานจากการขุดค้นพบเทวรูปเทพารักษ์ ๒ องค์ และการที่อาณาบริเวณแถบพระประแดงเคยเป็นชุมชนเขมรที่นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน)

ประกอบกับชื่อชุมชน อาทิ "บางพลี ราชเทวะ เทพารักษ์" ของเขตจังหวัดสมุทรปราการมาแต่ดั้งเดิมก็ต่างเป็นชื่อ และความหมายในบริบทที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูทั้งสิ้น ไม่เพียงนั้นหากพิจารณาถึงโบราณวัตถุที่แสดงความเกี่ยวเนื่องอื่นๆ ที่พอจะเห็นได้ในชั้นต้นนี้ ได้แก่ ศาลเจ้า และศาลเทพารักษ์บริเวณชาน้ำ คูคลอง หรือแม่น้ำ ตั้งแต่พระประแดง บางพลี บางโหลง บางปลา (เดิมเรียก บางเหี้ย) จนถึงท่าข้าม ในเขตอำเภอบางปะกง ต่อเนื่องกับเขตศรีโพธิ์ และบางปลาสร้อย (จังหวัดชลบุรีเดิม) (ภาพที่ ๔) ต่างก็ช่วยให้จินตภาพของพื้นที่บริเวณสมุทรปราการถึงชลบุรีมีความกระจ่างขึ้น

อนึ่ง "ศาลเจ้า" หรือ "ศาลเทพารักษ์" ในบริเวณนี้จะเป็นพระภูมิเจ้าที่ประจำชุมชนท้องถิ่นมาแต่โบราณกาลอย่างน้อยก็สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา (ภาพที่ ๖) สิ่งยืนยันจากข้อวิเคราะห์ในชั้นแรก มาจากเจ็ดแผ่นไม้แกะสลักแผ่นตรงกลางศาลเจ้าพ่อสาครเดิม (ศาลหลักเมืองชลบุรีปัจจุบัน) มีรูปทรงและลวดลายของเทพารักษ์เป็นแบบศิลปะอยุธยาอย่างเด่นชัด เช่น รูปลักษณะขององค์เทพารักษ์ฉัตร เป็นอาทิ และยังเมื่อนำไปเทียบเคียงในบริบทอื่นไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม

วัดวาอารามที่ตั้งอยู่ข้างเคียง ได้แก่ วัดใหญ่อินทารามและหลักฐานเรื่องราวของบางวัดที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาพร้อมกัน เช่น วัดสวนตาล วัดคงคาลัย ก็ช่วยให้ข้อสมมติฐานมีน้ำหนักขึ้น ถึงแม้ว่าวัดทั้งสองในปัจจุบันจะไม่หลงเหลือร่องรอย และหลักฐานเดิมให้เห็นก็ตาม (วัดสวนตาลมีการบูรณะขึ้นใหม่เป็นแบบอาคารแบบศิลปะจีน)

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา เรื่องราวเกี่ยวกับผู้คน สังคมและวัฒนธรรม ยิ่งประจักษ์แจ่มชัดขึ้น เมื่อพระยากำแพงเพชร (พระนามเดิมพระเจ้าตากสิน หรือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) ได้พาสมัครพรรคพวกออกจากกรุงศรีอยุธยามาหากำลังสนับสนุนทางหัวเมืองภาคตะวันออก การเดินทางผ่านชุมชน บ้านเมืองในท้องถิ่นต่างๆ ของพระองค์ ได้ช่วยไขปริศนาเรื่องราวบางด้านของท้องถิ่นชายขอบไว้ระดับหนึ่ง เป็นต้นว่า อาณาบริเวณนี้เป็นเมืองด่าน มีชาวต่างชาติเป็นเจ้าเมือง และมีผู้มีอิทธิพล นักเลงโดมิบทบาทอยู่มาก^๓ ดังนั้นการเดินทางของพระองค์เพื่อมาหากำลังสนับสนุนจากหัวเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในครั้งนั้น จึงต้องอาศัยพระปรีชาสามารถล้วนพระองค์เป็นอย่างยิ่ง

กรณีศึกษาจากเส้นทางเดินทางเมื่อครั้งพระยากำแพงเพชร เดินทางผ่านชุมชนบ้านเมืองแถบนี้ **"มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง"** หรือ **"มีอะไรเกิดอยู่ก่อนแล้ว"** ด้วยมีผู้รู้ในท้องถิ่นใช้การบันทึกเรื่องราวของเหตุการณ์ในครั้งนั้นในหลายกรณี มีบางประเด็นได้ก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อน การเปลี่ยนแปลงไปของข้อเท็จจริงอยู่มาก สิ่งที่ยังมองเห็นได้ชัดเจนประการหนึ่งก็คือ ในชุมชนที่เป็นเส้นทางเดินทางผ่านไปมาหลายต่อหลายพื้นที่ ต่างก็สร้างตำนาน และเรื่องราวที่ถูกโยงสิ่งต่างๆ ในชุมชนกับเหตุการณ์ในทางประวัติศาสตร์ขณะนั้นไว้ด้วยกันโดยเจตนา ก็เพื่อจะเป็นการสร้าง ความหมายคุณค่าบางประการให้กับถิ่นฐานของตน ยกตัวอย่างเช่น

"...อนุสรณ์สถานสมเด็จพระเจ้าตากสิน (สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) บริเวณปากน้ำโจโล่ สร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์สู้รบระหว่างไทยกับพม่า เมื่อครั้งจะเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ เนื่องจากบริเวณนี้เคยเป็นสมรภูมิที่พระเจ้าตากสินเมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการ ได้ตั้งกองกำลังสู้รบกับพม่าจนได้ชัยชนะก่อนที่จะเดินทางไปจันทบุรี ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ทำให้เกิดการนำเอาเรื่องราวในประวัติศาสตร์มาผูกโยงเข้ากับสถานที่ แล้วเล่าขานเป็นตำนานการยกทัพผ่านพื้นที่อำเภอบางคล้าของพระยาวชิรปราการ

ภาพที่ ๕ แผนที่กรุงเทพ ปราชินบุรี พ.ศ.๒๔๕๓ แสดงเขตพื้นที่อำเภอบางพลีใหญ่ สมุทรปราการ อำเภอบางปะกง อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอสนาทจันทร์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ในรายละเอียดมีระบุศาลเจ้า ตั้งอยู่หลายแห่ง เช่น ที่บางพลี บางไฉ และบางปลา ศาลเจ้าบางแห่งสันนิษฐานว่าสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ภาพที่ ๖ ศาลเจ้าพ่อ และเจ็ดบ้านบางปลา ตำบลบางปลา อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ (สองภาพบน) และเจ็ดภายใน ศาลเจ้าเจ้าพ่อสาคร ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา (ภาพล่าง) ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑ และยังมีศาลเจ้าเก่าดั้งเดิมแถบชายฝั่งของจังหวัดสมุทรปราการ และฉะเชิงเทราอีกมาก

ว่า ได้สู้รบกับพม่าบริเวณปากน้ำโจโล แล้วยกทัพไปสว้างบริเวณวัดแจ้ง จากนั้นไปหุงหาอาหาร
ได้ต้นโพธิ์ใหญ่ บริเวณวัดโพธิ์ภายหลังการขึ้นครองราชย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างราชนาสุรณ์ไว้ ๓ แห่ง
คือ เจดีย์บริเวณปากน้ำโจโล วัดแจ้งและวัดโพธิ์...อนุสรณ์สถานที่ปากน้ำโจโล แต่เดิมพื้นที่นี้มี
ลักษณะเป็นแหลมยื่นออกมาถึงจุดบรรจบของคลองท่าลาดกับแม่น้ำบางปะกงโดยชาวบ้านเรียก
พื้นที่นี้ว่า "แหลมพระปรารค์" อันเนื่องมาจากพื้นที่นี้มีเจดีย์ตั้งอยู่และเจดีย์ดังกล่าวก็ถูกโยกเข้ากับ
ประวัติศาสตร์ว่าเป็นอนุสรณ์แห่งการสู้รบของพระยากำแพงเพชรกับพม่าที่บริเวณปากน้ำแห่งนี้"^๗

เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๔ ประมาณ ๖ โมงเช้า เจดีย์ได้โค่นล้มลงสู่กันแม่น้ำ เนื่องจากพื้นดินใต้ฐาน
ถูกน้ำกัดเซาะ ต่อมาทางราชการได้สร้างสถาปัตยกรรมและศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๒
ดังที่เห็นปัจจุบัน^๘ (ภาพที่ ๗) ประเด็นก็คือ ตามข้อเท็จจริงทางโบราณคดีของเจดีย์เดิมก่อนโค่นล้มลงสู่แม่น้ำบางปะกง
และคลองท่าลาด (บริเวณแหลมพระปรารค์ที่ลำนํ้าบรรจบกัน) มีรูปทรงเป็นอย่างไร มีการศึกษากันก่อนหรือไม่ประการ
สำคัญเจดีย์องค์เดิมนั้นถูกสร้างขึ้นเมื่อครั้งใดกันแน่ด้วยมีข้อมูลที่ขัดแย้งกันเองระหว่างสมัยกรุงธนบุรี กับกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ถึงแหล่งที่ตั้งของเจดีย์ในแต่ระยะมาก่อน (ภาพที่ ๘)

เช่นเดียวกับ โบราณวัตถุอีกหลายชิ้นที่วัดราชบัลลังก์ ดำบลทางเกวียน อำเภอแกลง จังหวัดระยอง จากการ
บอกเล่าของชาวบ้าน และเจ้าอาวาสของวัดราชบัลลังก์ ระบุว่า เป็นสิ่งของเครื่องใช้ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
ซึ่งในขณะนั้นพระองค์ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่วัดแห่งนี้ โดยได้พยายามผูกโยงกับเหตุการณ์ ขณะเมื่อกองทัพของ
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จมาประทับค้างแรมที่วัดแห่งนี้ เป็นหลักฐานยืนยัน กรณี การหาข้อยุติจากเรื่องราวใน
ท้องถิ่นให้แน่นอน จนเป็นที่ยอมรับได้ทุกฝ่ายนับเป็นเรื่องจำเป็นเพราะ ยิ่งปล่อยทิ้งไว้นานวันไปเท่าใด หากผู้รู้ผู้เกี่ยวข้องกับ
สิ่งต่างข้างต้นในท้องถิ่นค่อยๆ มีอันเป็นไป หรือล้มหายตายจากกันหมดสิ้น ความรู้ข้อเท็จจริงก็จะพลอยอันตรธานไป
พร้อมกับพวกเขาเหล่านั้นด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย และทั้งค้างปริศนาในหลายด้านให้กลายเป็นข้อกังขา ข้อขัดแย้งกัน
ไม่รู้จบสิ้น ทั้งๆ ที่เรื่องราวบางด้านมีอายุเพียงไม่กี่ช่วงอายุของผู้คน ข้อมูลในท้องถิ่นดั้งเดิมยังพอรับทราบความเป็นมา
จากการบอกเล่าไว้ได้ระดับหนึ่ง

อนึ่ง ผู้คนในภาคตะวันออกช่วงก่อนสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีการเคลื่อนย้ายแหล่งที่ตั้งชุมชน บ้านเมืองบ่อยครั้ง จะมีผลต่อการบูรณาการทางสังคมวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นหรือไม่?
ข้อคำถามนี้ชวนให้คิดต่อไปถึงหลักที่ว่า "ความมั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมจะนำมาซึ่งความสงบสุขต่อ
ชาติบ้านเมือง" ดังนั้นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกมีระบุหลักฐานไว้ในหลายช่วงถึงการโยกย้ายถิ่นฐาน
ของผู้คน เช่น ในจังหวัดชลบุรีมีการเคลื่อนย้ายแหล่งที่ตั้งจาก เมืองศรีพโลงมาที่บางปลาสร้อย ในจังหวัดจันทบุรี
มีการเคลื่อนย้ายจากคลองนารายณ์ มาที่ทุ่งทะเลลาย บ้านลุ่ม เนินวง และกลับมาที่บ้านลุ่มอีกครั้ง เป็นต้น

การเคลื่อนย้ายแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานตามการระบุหลักฐานทั้งในรูปจารึก และโคลงนิราศไว้ค่อนข้างชัดเจน ได้แก่
การย้ายบ้านเมืองของจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งแต่เดิมตั้งอยู่บริเวณ "ปากน้ำโจโล" ดังเอกสารหรือหลักฐานจากโคลง
นิราศฉะเชิงเทรา ของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ซึ่งโคลงนิราศดังกล่าวเป็นการบรรยายธรรมชาติ และหมู่บ้าน
ตำบล ในลำน้ำบางปะกงถึงโยทะกา นอกจากนี้ยังมีจารึกแผ่นเงินวัดเจดีย์ซึ่งสนับสนุนหลักฐานดังกล่าว^๙ (ภาพที่ ๙)

จารึกแผ่นเงินที่วัดเจดีย์ได้ระบุรายละเอียดต่างๆ ตั้งแต่เมืองฉะเชิงเทรา ตั้งอยู่ที่ปากน้ำโจโล แล้วยกมาตั้งแปะริ้ว
และโสธรเป็นลำดับ ทั้งยังระบุอีกว่า เชื้อวงศ์เคยเป็นเจ้าเมืองกรมการเมืองแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทำราชการมาเป็น
ลำดับ รวมถึงได้สร้างพระอุโบสถวัดโสธรอีกด้วย^{๑๐} น่าเสียดายแผ่นจารึกวัดนี้ ไม่ได้ให้ข้อมูลอะไรเกี่ยวกับการย้ายเมือง
ในแต่ละแห่งข้างต้นถึงเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ

ภาพที่ ๗ อนุสรณ์สถานสมเด็จพระเจ้าตากสิน บนพื้นที่หัวแหลม
พระปรารค์ สร้างขึ้นตามจินตนาการของชาวบ้าน และ
ผู้นำในท้องถิ่น (ถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๙)

ภาพที่ ๘ ภาพจำลองเจดีย์เดิมที่ตั้งอยู่บนแหลมพระปรารค์
บริเวณปากน้ำเจ้าโล้ ตามข้อคิดเห็นของ
ประเสริฐ ศีลรัตนดา
ที่มา : ประเสริฐ ศีลรัตนดา มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
พ.ศ.๒๕๕๐

ภาพที่ ๙ จารึกแผ่นเงินจากเจดีย์ใหญ่ วัดเจดีย์ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา มีขนาดกว้าง ๔ ซม. ยาว ๒๗.๑๒ ซม.
ที่มา : สุนทร คัยนันท์ : ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์

นานาที่พอจะช่วยให้จินตนาการสามารถสร้างภาพต่อได้ต่อไป และไม่เป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้ผู้คนใน
ชั้นหลังต้องมาชำระสะสางและตีความกันต่างๆ นานา

อย่างไรก็ตาม หลักฐานเท่าที่มีอยู่ถึงกรณีการย้ายถิ่นฐาน บ้านเมืองของผู้คนภูมิภาคตะวันออกในแต่ละครั้ง
ก็พอจะนำภาพต่างมาต่อให้เชื่อมโยงเป็นภาพเดียวกันได้ ไม่ว่าจะเป็นที่ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และจันทบุรีเองก็ตาม ทั้งนี้
ถ้าหากลองวิเคราะห์เหตุปัจจัยในบริบทต่างๆ ไปพร้อมกัน และไม่ตั้งธงวางแนวไว้มาก่อน เพื่อให้ได้คำตอบสุดท้ายตามข้อ
สมมติฐาน สันนิษฐานไว้แต่แรก โดยในขั้นนี้สิ่งแรกที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ "ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อม"
ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของผู้คนเมื่อก่อนเป็นอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ ลำคลอง ทะเล หรือพื้นดิน เองก็ตาม
ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมทั้งปวงย่อมส่งผลกระทบต่อดำรงอยู่ของผู้คนในแต่ละ
ภูมิภาคประเทศทั้งสิ้น จนไม่สามารถจะทำความเข้าใจ หรือกระทั่งสัญจรไปมาได้เช่นเดิม อย่างเช่น บ้านเมืองที่
ศรีพโล ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย) มีปัญหาจากการทับถมของตะกอนโคลนตม จาก
แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกงด้านหน้าเมืองมาเป็นระยะๆ จนถึงประมาณช่วงกลางของสมัยอยุธยา อำหน้าเมือง
ศรีพโล ซึ่งเคยเป็นทะเลลึกได้ตื้นเขินขึ้น และไม่เหมาะที่จะเป็นท่าจอดพักเรือสินค้าเหมือนในอดีต ตัวเมืองจึงเคลื่อน
ลงมาทางใต้มาอยู่ที่ตำบลบางปลาสร้อย (ตัวเมืองปัจจุบัน)

ในขณะที่จังหวัดจันทบุรีมีพัฒนาการของบ้านเมืองในประวัติศาสตร์มากกว่าจังหวัดอื่นๆ และมีการย้ายที่ตั้งของ
เมืองบ่อยครั้งนับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๗๗ หากจะย้อนกลับไปไกลๆ ก็น่าจะเริ่มตั้งแต่ตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕
เมื่อจันทบุรี (จันทบูร) ตกอยู่ภายใต้การปกครองของขอม และตั้งบ้านเมืองอยู่ที่เขาสระบาป ตำบลคลองนารายณ์
(เมืองเพนียด) ต่อมาย้ายมาอยู่ที่ใหม่ที่บ้านหัววัง ตำบลพุงทะเล (ปัจจุบันคือตำบลจันทนิมิต) ทางฝั่งตะวันออกของ
แม่น้ำจันทบุรี และบ้านลุ่ม ตำบลท่าช้าง บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะ ครึ่งหลังสุดจึงย้ายกลับมาที่บริเวณตัวเมืองจันทบุรี
ปัจจุบัน (สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) (ภาพที่ ๑๐)

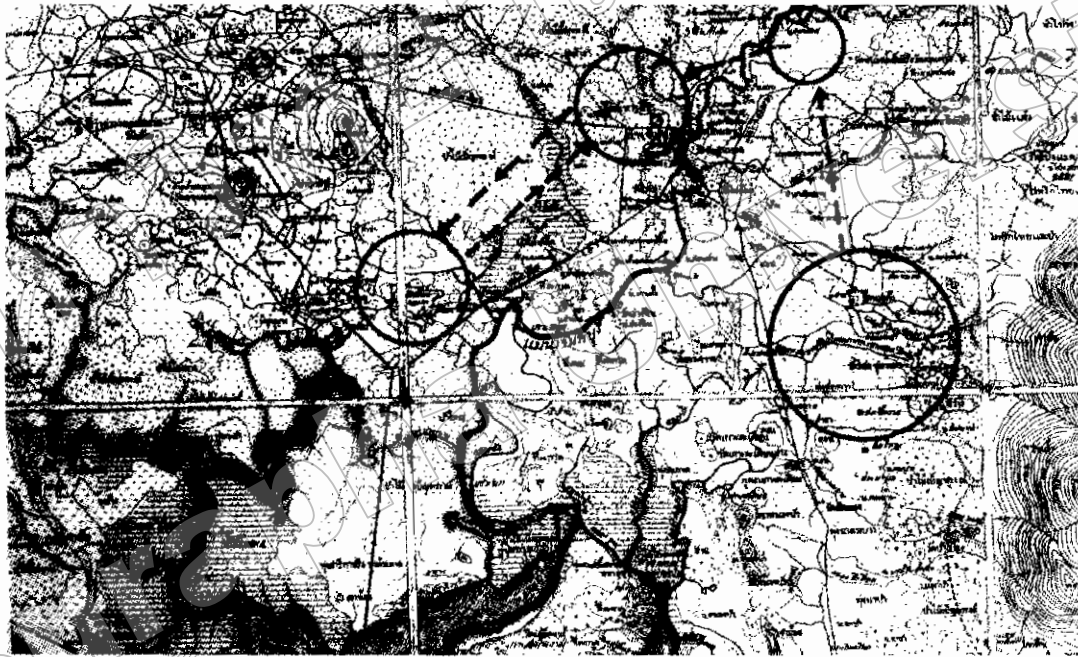
กรณีศึกษาการย้ายบ้านเมืองในเขตอำเภอเมืองจันทบุรีมาตลอด ๕ ครั้งในแต่ละระยะ เราพบเห็นอะไรบางอย่างถึง
เหตุผลความจำเป็นของผู้คนในช่วงนั้นๆ ปัญหาร่วมกันประการแรก น่าจะได้แก่ ภัยพิบัติจากน้ำทะเล และน้ำที่ไหลลง
จากเขาสระบาปในยามที่มีฝนตกหนักน้ำจะท่วมโดยฉับพลัน (ปัจจุบันก็ปรากฏ) เพราะทำเลที่ตั้งของเมืองจันทบุรีเดิม
บริเวณพุงทะเลก็ดี เขาสระบาปก็ดี ล้วนอยู่ในเขตที่ราบลุ่มต่ำมีน้ำท่วมถึงโดยตลอด ดังนั้นการย้ายตัวเมืองมายัง
บ้านลุ่มก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ที่ใหม่เป็นที่ราบลาดสูงชัน เหมาะเป็นที่อยู่อาศัยและป้องกันเมือง^{๑๐}

ประการต่อมา มาจากกรณีพิพาทระหว่างไทยกับญวน ในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจาก
เจ้าอนุวงศ์ครองเมืองเวียงจันทน์เอาใจออกห่างจากไทยไปสวามิภักดิ์กับญวน ประกอบกับเมืองจันทบุรีเป็นชายทะเล
ทางทิศตะวันออกอยู่ใกล้กับญวน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกรงว่าญวนจะมายึดเมืองจันทบุรีเป็นที่มั่น
เพื่อทำการต่อสู้กับไทย และเมืองจันทบุรีในขณะนั้นตั้งอยู่ในที่ลุ่มไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นฐานทัพ ฉะนั้น จึงโปรดเกล้าฯ
ให้ก่อสร้างเมืองใหม่ที่บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะ ซึ่งเป็นชัยภูมิที่ดีเหมาะแก่การสร้างฐานทัพต่อสู้กับญวน เป็นข้อที่น่า
สังเกตว่า เมื่อได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้านเนินวงแล้ว (ครั้งที่ ๔) กลับไม่มีประชาชนสมัครใจอยู่คงอยู่ที่บ้านลุ่มเป็นส่วนมาก
มีแต่พวกราชการที่อพยพไปตั้งถิ่นฐาน ณ เมืองใหม่แห่งนี้ ด้วยเหตุผลว่า ตัวเมืองใหม่อยู่บนที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ
๓๐ เมตร และตั้งอยู่ห่างจากคลองน้ำใสซึ่งเป็นคลองน้ำจืดประมาณ ๑ กิโลเมตร ไม่สะดวกต่อประชาชนในเรื่องน้ำใช้^{๑๑}

อนึ่ง ตามที่เคยตั้งข้อสมมติฐานไว้แต่แรกถึงความเจริญเติบโตของเมือง หรือการล่มสลายของอาณาจักรก็ตาม
เหตุปัจจัยทั้งสองหาได้มีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนไม่ เพราะตราใบโคลงภาพของชุมชนยังคงความอุดมสมบูรณ์แบบที่
เรียกว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" น้ำท่ามีปริมาณเพียงพอต่อการทำเกษตรกรรม หรืออุปโภคบริโภคแล้ว ปัญหาจาก
เหตุการณ์ความไม่สงบของบ้านเมืองอาจไม่สร้างผลกระทบต่อพวกเขามากนัก เว้นเสียแต่ยามใดเกิดศึกสงคราม
ระหว่างกัน มีการกระเกณฑ์ผู้คนออกรบพุ่ง หรือมีการกวาดต้อนผู้คนจากเมืองผู้แพ้สงครามกลับไปบ้านเมืองของตน
อะไรทำนองนี้ แน่หนอว่าปัญหาจากสภาพการณ์ดังกล่าวย่อมก่อผลกระทบต่อวิถีชีวิตในบ้านเมืองนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย
ในส่วนของจังหวัดจันทบุรี ถึงแม้จะเกิดวิกฤตการณ์ใน ร.ศ. ๑๐๒ (พ.ศ. ๒๔๓๒) เมื่อฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองตกเป็น

ประกันตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๓๖ – พ.ศ.๒๔๔๗ เป็นเวลาถึง ๑๑ ปีก็ตาม แต่การเข้ายึดถือเมืองจันทบุรีจะเป็นไปเพื่อเป็นหลักประกันว่าสยามจะปฏิบัติตามสัญญาในเงื่อนไขอื่นเกี่ยวกับดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และเกาะต่างๆ รวมถึงเงิน ๒ ล้านฟรังก์ ที่รัฐบาลไทยต้องจ่ายชดเชยค่าเสียหายแก่ฝรั่งเศสเป็นประเด็นหลัก ไม่ใช่การเข้ามาปกครองแบบดินแดนอาณานิคมอย่างเพื่อนบ้านในช่วงเวลานั้นได้รับกัน^{๑๑}

เมืองจันทบุรีจึงไม่เข้าข่ายให้ชนเชื้อเป็นอย่างอื่น ด้วยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เป็นบ้านเมืองที่มีความสงบร่มเย็น มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารมาแต่ครั้งบรรพการ และมีประชากรจากหลายเชื้อชาติอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมาแต่ครั้งสมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มตั้งแต่ชาวชอง (ชนพื้นถิ่นดั้งเดิมที่เคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่จากกัมพูชาเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่จันทบุรี トラด และระยอง) ชาวเขมร ชาวจีน ชาวลาว ชาวญวน และชาวกุหล่า เป็นต้น ซึ่งการลงหลักปักฐานในถิ่นที่อยู่ใหม่ของชนต่างวัฒนธรรมเหล่านั้น ส่วนมากจะปรากฏด้วยชื่อเรียกบ้านเรือนตามชาติพันธุ์ของชนชาติตน เช่น ในเขตต่อเนื่องกับบ้านพุททาลายมีชื่อเรียกชุมชนแถบนี้ว่า "บ้านลาว" และ "บ้านขอม" บริเวณริมแม่น้ำจันทบุรีแถบวัดคาทอลิกมีชุมชนบ้านญวนตั้งบ้านเรือนอยู่สองฟากฝั่ง เช่นเดียวกับตัวเมืองจันทบุรีมีชุมชนจีนลงหลักปักฐานมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมา ชนต่างวัฒนธรรมทั้งหลายเหล่านั้นต่างก็อยู่อาศัยอย่างมั่นคงไม่โยกย้ายไปถิ่นที่อยู่แห่งใหม่ เช่น บ้านเรือนที่ประสบภัยพิบัติ ทุพภิกขภัย หรือต้องทำศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านอยู่เป็นนิจ

ภาพที่ ๑๐ แสดงเครื่องหมายการย้ายเมืองในแต่ละสมัยของเขตอำเภอเมืองจันทบุรี โดยอาศัยแผนที่จังหวัดจันทบุรี (บางส่วน) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า (รัชกาลที่ ๖) พ.ศ.๒๔๕๖

ที่มา : แผนที่จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร สุชาติ เถาทอง ระบุเครื่องหมาย

อีกทั้ง การเดินทางมาหากำลังสนับสนุนทางหัวเมืองตะวันออกของพระยากำแพงเพชร (สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) มีสาเหตุหลายประการ มีบางประการมีผู้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า หัวเมืองชายทะเลตะวันออก อิทธิพลของพม่ายังมีน้อย จึงสะดวกในการขอสู้ผู้คนและในขณะที่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่ารล้อมอยู่นั้น บรรดาพ่อค้าจีนได้เดินทางเข้ามาค้าขายยังบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกแทน โดยเฉพาะแถบเมืองจันทบุรี และตราด การกระทำพ่อค้าให้ยอมรับในอำนาจของพระองค์ก็ย่อมทำให้สามารถเพิ่มทุนรายได้โดยการเก็บภาษีอากร และอาจจะมีโอกาสซื้ออาวุธได้ เพราะอยู่ติดกับชายทะเล หรือหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกเป็นพื้นที่มีอาหารสมบูรณ์ ถ้าชาวปलाไม่เพียงพอก็อาจหาซื้อได้จากดินแดนเขมรซึ่งอยู่ใกล้เคียง^{๑๒} จากข้อวิเคราะห์บางประการตามที่กล่าวเป็นเครื่อง บ่งชี้ถึงดินแดนแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกกว่าเป็นหัวเมืองที่มีความสงบ มีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นตลาดการค้าขายชายทะเลที่มีมาช้านาน โดย

สามารถเทียบเคียงได้กับหลักฐานแหล่งเรือจมจากการสำรวจทางโบราณคดีได้ น้ำ ตั้งแต่ทะเลด้านหน้าจังหวัดชลบุรี ลงไปจนถึงจังหวัดจันทบุรี

ดังนั้น การเคลื่อนย้ายบ้านเมืองบ่อยครั้ง ในบริเวณบ้านเมืองชายฝั่งทะเล ตะวัน ออกนี้ อาจมีสาเหตุในแง่อื่น เช่น เกี่ยวกับเอกภาพแห่งดินแดน และบูรณาการทางการเมือง เพื่อสร้างความมั่นคงแข็งแรงแห่งรัฐขึ้น พร้อมไปกับไม่สามารถสร้างสรรค์สังคม วัฒนธรรมให้เจริญมั่นคงอย่างต่อเนื่อง เช่น บ้านเมืองแบบตั้งอยู่คงที่ถาวรได้ สิ่งยืนยันตามข้อวิเคราะห์นี้ให้ลองพิจารณา พัฒนาการของบ้านเมืองในภาคตะวันออกบริเวณตอนบนและตอนล่างตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาโดยลำดับ เมื่อสำรวจศึกษาลงไปเชิงลึกของช่วงเวลาและค้นหาหลักฐานทางโบราณคดี โบราณวัตถุมาใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงการมีอยู่ ดำรงอยู่ของผู้คนคนตามมิติแห่งเวลาแล้วนำข้อมูลเท่าที่ได้ลองมาต่อกันเพื่อให้ได้ภาพใหญ่ตามยุคสมัยอีกทอดหนึ่ง ผลการศึกษาที่ได้รับก็คือ การขาดหายไปของช่วงเวลา การขาดหายไปของความต่อเนื่องตามลำดับการพัฒนาการที่ควรจะเป็น หรือขาดการกระจายตัวจากศูนย์กลางการปกครองสู่ภายนอกอะไรทำนองนี้

กรณีจังหวัดชลบุรีอาจได้รับการยกเว้นเนื่องจากอาณาบริเวณชายฝั่งทะเลขึ้นไปถึงเขตลุ่มตอนภายใน มีหลักฐานการมีอยู่ของผู้คนมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยลงมาจนถึงปัจจุบัน เป็นภาพสะท้อนถึงการตั้งบ้านเมืองอย่างเป็นหลักแหล่งแน่นอน พร้อมกับมีการสร้างคูคันดินกำแพงเมืองอยู่อย่างถาวรแบบไม่คิดจะโยกย้ายไปไหน เช่น เมืองอื่นๆ หลักฐานจากแนวคันดินโบราณเมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม (ภาพที่๑๑) และแนวคันดินเมืองศรีโพธิ์ อำเภอมะขามบุรี ปัจจุบันถูกปรับพื้นที่สร้างเป็น ถนนสุขุมวิท ต่างก็บ่งบอกการดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องกันมาระหว่างสมัยทวารวดี – ยุชยาตอนต้น (หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไปเล็กน้อย) จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ลงมา

ภาพที่ ๑๑ ผังสังเขปเมืองพระรถ ตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม ประพจน์ โยธาประเสริฐ ผู้เขียน พ.ศ.๒๕๐๐
ที่มา : กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ภูมิหลังความเป็นมาในแต่ละช่วงเวลาของจังหวัดชลบุรี หากได้นำหลักฐานจากการสำรวจชุดค้นที่โคกพนมดี เขาชะอางคร่อมคลอง หรือบ้านโคกระกา โคกกะเหยิง ในเขตอำเภอเมืองชลบุรี อำเภอพนสนธิคม อำเภอบางพลี รวมถึงโบราณสถาน โบราณวัตถุสมัยทวารวดี ลพบุรี (เขมรในประเทศไทย) อยุรยา และรัตนโกสินทร์ จากแหล่งที่พบใน อาณาบริเวณจังหวัดชลบุรีอย่างครบถ้วน และครอบคลุมแล้ว หลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดี เมืองประวัติศาสตร์ ย่านประวัติศาสตร์^{๑๑} โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หรือเอกสารในรูปแบบอื่น เช่น วรรณกรรมทางสังคม (นิราศเมืองแกลงของ สุนทรภู่) ต่างก็จะช่วยไขปริศนา และสร้างภาพต่อของช่วงเวลายุคสมัยให้ต่อเนื่องกันอย่างสนิทแนบเนียน

การพัฒนาประเทศในยุคที่เรียกว่า **"ยุคปรับปรุงประเทศ ถึงยุคสยามใหม่"** ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญของประเทศชาติ และภูมิภาคตะวันออกเป็นอย่างยิ่ง โดยภาพรวมแล้วการพัฒนานบ้านเมืองในทั้งสองรัชสมัยจะคล้ายคลึงกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน อาจมีส่วนสำคัญของการพัฒนานบ้านเมืองรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่างออกไปจากพระชนกนาถ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) จะเป็นภาพที่ถูกฉายขยายให้ใหญ่กว่า มีความเข้มข้น และความหลากหลายยิ่งขึ้นไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เพียงแต่จะทรงเสด็จประพาสไปตามหัวเมืองต่างๆ อย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักร เช่นเดียวกับรัชกาลก่อนเท่านั้น แต่ยังได้ทรงเสด็จประพาสต่างแดน เช่น สิงคโปร์ ชวา และประเทศต่างๆ ในยุโรปถึงสองครั้ง ซึ่งล้วนเป็นประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบ้านเมืองทั้งสิ้น

หลักฐานบางด้าน ได้แก่ ทรงเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีเพิ่มเติมที่สำคัญ คือ ทรงประกาศเลิกประเพณีหมอบกราบเวลาเข้าเฝ้า แล้วเริ่มหันมาใช้เก้าอี้ และเครื่องเรือนต่างๆ ให้ดูศิวิไลซ์กว่าแต่ก่อน ทรงกำหนดให้แยกสถานที่ประกอบกิจการราชการออกจากที่ประทับ ซึ่งเคยผนวกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ตามวังต่างๆ ทรงกำหนดนโยบายเลิกทาสอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งทำให้ขนาดของเรือนเจ้านายทั้งหลายมีแนวโน้มเล็กลงกว่าเดิม^{๑๒} ในด้านสาธารณูปการสมัยใหม่ทรงจ้างฝรั่งเข้ามารับราชการตามกรม กองต่างๆ เป็นจำนวนมาก เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าของบ้านเมือง และเพื่อให้ข้าราชการไทยได้เรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่เพิ่มขึ้นด้วย เริ่มตั้งแต่งานสาธารณูปการ (การไปรษณีย์ การโทรเลข การโทรศัพท์ การไฟฟ้า งานรักษาพยาบาล) โรงเรียนเด็ก โรงรับจำนำ และการธนาคาร เป็นต้น ในส่วนราชการเองมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจ้างนายช่างสถาปนิก และวิศวกรจากยุโรป เช่น นายช่างชาวอังกฤษ ชาวเยอรมัน และชาวอิตาลีมาออกแบบอาคารเป็นจำนวนมาก

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่าเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงสถาบันหลัก อิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก ทั้งทางเศรษฐกิจ และการเมืองได้เข้าสู่ประเทศไทยในช่วงนี้ และเป็นไปอย่างรุนแรงเข้มข้น ผู้นำไทยต้องลงมือปฏิรูปสถาบันต่างๆ อย่างเร่งด่วน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับประเทศ เพื่อที่จะรักษาเอกราชเอาไว้ต่อไป การปฏิรูปครั้งนี้ต้องใช้วิทยาการ และเทคโนโลยีตะวันตกอย่างกว้างขวาง และมีขอบข่ายกินลึกเข้าไปในรูปแบบ และเนื้อหาของสถาบันหลักของไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน^{๑๓} ถ้าถามว่า**ท้องถิ่นภาคตะวันออกได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศในระหว่าง พ.ศ.๒๔๐๐ – ๒๔๕๓ น้อยอย่างไร? และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างไร?** ซึ่งปัญหาเรื่องของผลกระทบต่อภาคตะวันออกนั้นคงต้องแยกเป็น ๒ ประเด็น คือ "ผลกระทบทางตรง" และ "ผลกระทบทางอ้อม"

ประเด็นแรก ผลกระทบทางตรงน่าจะเป็นเรื่องแนวนโยบาย และระบบการบริหารที่ใช้ในการปกครองดินแดน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำการสร้างรัฐประชาธิปไตยขึ้น ใช้บริหารแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางแบบตะวันตก หรือเรียกว่า **"ระบบเทศาภิบาล"** ซึ่งกำหนดให้ความรับผิดชอบในการปกครองอยู่ในมือของข้าราชการที่เรียกว่า **"ข้าหลวงมณฑล** ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน" การปกครองระบบเทศาภิบาลมีหลักการสำคัญอยู่ที่รัฐบาลกลางจะเป็นผู้แต่งตั้งข้าหลวง คณะกรรมการข้าหลวง และผู้ว่าราชการจังหวัดออกไปปกครองในส่วนภูมิภาคที่จัดแบ่งออกเป็นมณฑล จังหวัด และอำเภอ

การปกครองรูปแบบใหม่นี้ เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยวิธีการกระจายอำนาจให้ข้าหลวงเทศาภิบาลด้วย

ในการปกครองแบบนี้เจ้าเมือง และเจ้าประเทศราชในอดีตจะกลายเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาล และเสนาบดีมหาดไทยโดยลำดับ กระทรวงมหาดไทยจึงมีบทบาทสำคัญที่สุดในการนำเอาระบบราชการแบบใหม่ให้กระจายไปทั่วในหัวเมือง ทำให้ดินแดนทั่วราชอาณาจักรถูกผนึกมาไว้ในกลไกของระบบบริหารแบบเดียวกันหมด นโยบายและกฎหมายต่างๆ ในส่วนกลางจะสามารถบังคับได้ทั่วราชอาณาจักร^{๑๔}

การบริหารแบบเทศาภิบาลนี้ รัฐบาลกลางจะเป็นผู้แต่งตั้งผู้บริหารจากส่วนกลางออกไปปกครองดูแลกิจการในบ้านเมืองและจังหวัดนั้นๆ ตามที่เห็นว่าเหมาะสมว่าควร ซึ่งการออกไปปฏิบัติการบริหารควบคุมดูแลสารทุกข์สุกดิบของราษฎร ส่วนใหญ่แล้วยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นที่ตนจะต้องออกไปดูแล พร้อมไปกับเข้าใจวิธีการบริหารจัดการที่สอดคล้องไปกับสภาพสังคม วัฒนธรรมในแต่ละแห่งอย่างกลมกลืนได้ โดยส่วนใหญ่ของการบริหารจัดการมักอาศัยแบบอย่างพิมพ์เขียวจากส่วนกลาง (กรุงเทพฯ) เป็นมาตรฐานและมีต้นแบบจากต่างประเทศเป็นตัวอย่างให้ ความเป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ก็คือ การพัฒนาบ้านเมืองสาธารณูปโภค สาธารณูปการตามแบบแผนใหม่ทั้งสิ้น ดังนั้นหลักการรวมศูนย์การบริหารแบบเทศาภิบาลนี้ หากพิจารณาในเชิงบวกก็จะก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางสังคม เศรษฐกิจ ในภาคตะวันออกอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน เป็นความเจริญอย่างที่เรียกว่า "ก้าวกระโดด" จากสังคมเกษตรกรรมที่เคยมีอาชีพทำนา ทำไร่ แบบพอมีพอกิน ไร่กินไว้ใช้ หรือแลกเปลี่ยนกันเป็นหลัก ได้พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม เน้นการค้า การส่งออกเป็นเป้าหมายหลัก มีการขยายกิจการโรงสีข้าว และพื้นที่ทำนาบริเวณจังหวัดต่างๆ ของภาคตะวันออก เช่น ฉะเชิงเทรา และนครนายก เพื่อให้มีปริมาณเพียงพอต่อการค้ากับต่างชาติที่เริ่มขยายตัวทวีขึ้นอย่างต่อเนื่อง

กรณีบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางมณฑล เช่น มณฑลปราจีน มณฑลจันทบุรี ในขณะที่ตั้งอยู่ที่จังหวัดปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา และจันทบุรี บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยพิจารณาจากการสร้างถนน รถไฟ สถานีราชการ บ้านพักข้าราชการ อาคารสิ่งก่อสร้างและย่านธุรกิจการค้าที่ผุดขึ้นราวกับเป็นดอกเห็ด ในเขตตัวเมืองและอำเภอใกล้เคียง (ภาพที่ ๑๒) ประการสำคัญมีการนำแบบแผนการวางผังเมือง ซึ่งเป็นที่นิยมใช้ในส่วนกลางออกมาทดลองวางแบบอย่าง ที่จังหวัดฉะเชิงเทราด้วย ซึ่งการโยธาครั้งนั้นได้ใช้เวลาเพียง ๙ เดือน การย้ายที่ทำการมณฑลเดิมจากจังหวัดปราจีนบุรี มาสู่ที่ทำการใหม่ที่จังหวัดฉะเชิงเทราได้เป็นผลสำเร็จ สามารถจัดการเปลี่ยนโฉมหน้าเมืองด้วยการตัดถนน ทำท้องแถว เป็นตลาดที่ท้ายเมือง ส่วนด้านใต้ของเมืองลงไปจากวัดโสธรใต้เริ่มลงมือทำทางรถไฟ ที่ตั้งที่ว่าการมณฑล และตลาดที่สร้างใหม่อยู่ระหว่างกลาง เป็นทำเลที่กว้างขวาง (ภาพที่ ๑๓)

ภาพที่ ๑๒ ศาลากลางจังหวัดชลบุรี อาคารด้านซ้ายและศาลจังหวัดชลบุรี ด้านขวา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ (ภาพซ้าย) และอาคารทำการที่ดินจังหวัดฉะเชิงเทรา มณฑลปราจีน ปัจจุบันได้ถูกรื้อถอน (ภาพขวา)

ที่มา : ไร่ยกกะหล่ำ และเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา

การโยธานับเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างบ้านเมืองสมัยใหม่ เพราะก่อให้เกิดสิ่งประดิษฐ์ สิ่งอำนวยความสะดวกชีวิตประจำวันให้เป็นไปอย่างรวดเร็ว ชุมชนหลัก ชุมชนบริวาร อันล้วนจะต้องมีการคมนาคมเชื่อมต่อตามด้วยสิ่งสาธารณูปโภค ที่บ่งบอกถึงความเป็นอารยะ^{๒๐} แน่แน่นอนว่าการพัฒนาตัวเมืองขณะเป็นศูนย์กลางมณฑลการปกครองที่จะเชิงเทรา หรือจันทบุรีก็ตามก็มีการวางผังเมืองตามแบบอย่าง เช่น ส่วนกลางมีกันคล้ายเป็นพิมพ์เขียวจำลองวิธีการพัฒนาตามต้นแบบจากเมืองหลวงออกมาสู่ภูมิภาคอย่างไรอย่างนั้น

ประเด็นที่สอง ผลกระทบทางอ้อม เป็นผลที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมแบบไทยให้เปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกับซึ่งผลเชิงลบเช่นนี้ ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ก่อเกิดความตระหนัก และเห็นความสำคัญ จะเป็นด้วยมองไม่เห็นถึงปัญหาที่จะตามมาต่อวัฒนธรรมไทย (ทั้งระยะสั้น และระยะยาว) หรือเป็นเพราะมองเห็นประโยชน์ และคุณค่าของวัฒนธรรมภายนอกต่อการพัฒนาประเทศมากกว่า โดยขาดความเฉลียวใจถึงภัยร้ายที่จะตามมาในด้านอื่น และคิดหาแนวทางป้องกันไว้ก่อน ในเรื่องนี้นั้นพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเคยมีพระราชปรารภ ความว่า

"...การศึกษาศึกษาช่างฉนวนช่างพม่าเห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ช่างพวกฝรั่งให้ระวังจงดีอย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว"^{๒๑}

จากสายพระเนตรที่กว้างไกลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงถึงความห่วงใยชาติบ้านเมืองที่มีปัญหาภัยคุกคามแบบใหม่จากชาติตะวันตกอยู่ในเวลานั้น ได้มีการสนองพระราชปรารภในเวลาต่อมาหรือไม่ ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาให้

การโยธานับเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างบ้านเมืองสมัยใหม่ เพราะก่อให้เกิดสิ่งประดิษฐ์ สิ่งอำนวยความสะดวกชีวิตประจำวันให้เป็นไปอย่างรวดเร็ว ชุมชนหลัก ชุมชนบริวาร อันล้วนจะต้องมีการคมนาคมเชื่อมต่อตามด้วยสิ่งสาธารณูปโภค ที่บ่งบอกถึงความเป็นอารยะ^{๒๐} แน่แน่นอนว่าการพัฒนาตัวเมืองขณะเป็นศูนย์กลางมณฑลการปกครองที่จะเชิงเทรา หรือจันทบุรีก็ตามก็มีการวางผังเมืองตามแบบอย่าง เช่น ส่วนกลางมีกันคล้ายเป็นพิมพ์เขียวจำลองวิธีการพัฒนาตามต้นแบบจากเมืองหลวงออกมาสู่ภูมิภาคอย่างไรอย่างนั้น

ประเด็นที่สอง ผลกระทบทางอ้อม เป็นผลที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมแบบไทยให้เปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกับซึ่งผลเชิงลบเช่นนี้ ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ก่อเกิดความตระหนัก และเห็นความสำคัญ จะเป็นด้วยมองไม่เห็นถึงปัญหาที่จะตามมาต่อวัฒนธรรมไทย (ทั้งระยะสั้น และระยะยาว) หรือเป็นเพราะมองเห็นประโยชน์ และคุณค่าของวัฒนธรรมภายนอกต่อการพัฒนาประเทศมากกว่า โดยขาดความเฉลียวใจถึงภัยร้ายที่จะตามมาในด้านอื่น และคิดหาแนวทางป้องกันไว้ก่อน ในเรื่องนี้นั้นพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเคยมีพระราชปรารภ ความว่า

"...การศึกษาศึกษาช่างฉนวนช่างพม่าเห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ช่างพวกฝรั่งให้ระวังจงดีอย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว"^{๒๑}

จากสายพระเนตรที่กว้างไกลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงถึงความห่วงใยชาติบ้านเมืองที่มีปัญหาภัยคุกคามแบบใหม่จากชาติตะวันตกอยู่ในเวลานั้น ได้มีการสนองพระราชปรารภในเวลาต่อมาหรือไม่ ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาให้ประเทศทันสมัยในช่วงการปรับปรุงประเทศได้ก่อค่านิยมแบบใหม่ๆ ให้ประชาชนรู้สึกและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมตะวันตกว่าดีกว่าวัฒนธรรมของไทย ถ้าเมื่อใดได้นำวิถีอารยะเช่นนี้มาใช้ในชีวิตประจำวันแล้วจะเป็นสิ่งที่แสดงถึงความทันสมัย ความมีสถานภาพที่สูงขึ้น ความมีสนิยมเพิ่มขึ้นอะไรต่างๆ เบื้องแรกมีการนำโดยข้าราชการสำนัก ชนชั้นสูง คหบดีเป็นผู้เริ่มต้นก่อน ต่อมาจึงได้แพร่หลายออกมาสู่ประชาชนทั่วไป

ค่านิยม ความนิยมชมชอบต่อรูปแบบความมีอารยะแบบใหม่ กับทัศนคติที่เปลี่ยนไปของประชาชนในภูมิภาคตะวันออกนี้ หากถามหาการอ้างอิงจากข้อคิดเห็น ข้อเขียนอย่างชัดเจนในขณะนี้ ยังมีหลักฐานประกอบไม่มากคงต้องมีการศึกษาวิจัยอย่างลงลึกอีกครั้งหนึ่ง แต่ถ้าเทียบเคียงกับหลักฐานรูปแบบอื่น เช่น สถาปัตยกรรม^{๒๒} จิตรกรรม^{๒๓}

ที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกันก็อาจพอมองเห็นรูปแบบและค่านิยมของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเป็นรูปธรรม ยิ่งศึกษาผ่านจิตรกรรมฝาผนังที่ถูกเขียนขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน ก็จะพบเนื้อเรื่องบางองค์ประกอบของภาพเขียนต่างก็แอบแฝงค่านิยมแบบใหม่ๆ จากตะวันตกผ่านวิถีชีวิตของผู้คนแถบนี้อย่างเด่นชัด ได้แก่ การแต่งกาย เครื่องประดับ เครื่องใช้ การเดินทาง (ใช้เรือกลไฟ เรือเครื่องจักรไอน้ำ) ฯลฯ ที่บ่งบอกถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างไม่ต้องสงสัย (ภาพที่ ๑๔)

ภาพที่ ๑๓ แผนที่ตั้งตลาด อำเภอเมืองระยอง
ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๔) มณฑลปราจีน
และตึกแถวที่สร้างขึ้นในช่วงเวลา
ร่วมสมัยกัน
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ภาพที่ ๑๔ ภาพเขียนแสดงการแต่งกายแบบเสื้อคอกระเช้าของบรรดานางสนมในราชสำนักของจิตรกรรมฝาผนังวัดเนินสูง ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี ปลายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

สรุป

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐) หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองมาเติบโตขึ้นที่ตอนล่างของภาค บริเวณชายทะเลตั้งแต่เมืองศรีโพธิ์ของจังหวัดชลบุรี เรื่อยลงไปถึงเมืองจันทบุรี (จันทบุรี) อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการค้าทางทะเลในช่วงเวลานั้น กรณีตอนบนของภาคความขัดแย้งระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน จนนำไปสู่การทำสงคราม และการกวาดต้อนผู้คนจากเขมร มอญ และลาวเข้ามาในดินแดนตะวันออก โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นผู้คนทวีจำนวนมากขึ้นในหลายท้องถิ่น จึงได้โปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองในหลายแห่ง ครั้นผ่านมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการบริหารราชการแผ่นดินครั้งสำคัญ พร้อมไปกับดินแดนชายทะเลเริ่มเป็นที่สนใจของผู้คนในหลายระดับ นิยมเดินทางมาพักตากอากาศอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งมีส่วนต่อการพัฒนาพื้นที่ชายทะเลแถบนี้ให้เป็นที่ท่องเที่ยวในสมัยต่อมา มา แต่กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ก็มีผลให้การพัฒนาบ้านเมืองแถบชายฝั่งทะเลต้องชะลอตัวลงไปอยู่ระยะหนึ่ง จนกระทั่งเมื่อหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ลงมา เริ่มมีการสร้างทางหลวงแผ่นดินหลายเลข ๓ (ถนนสุขุมวิท) เริ่มมีโครงการพัฒนาสถานที่ตากอากาศ และท่องเที่ยวด้านชายทะเล ชุมชนบ้านเมืองตั้งแต่จังหวัดสมุทรปราการ ชลบุรี ระยอง จึงเป็นแหล่งที่มีผู้คนแวะเวียนมาอยู่มิได้ขาด และมีความเติบโตเป็นอย่างมากจนถึงปัจจุบัน

เชิงอรรถ

° อาศัยข้อมูลจากนิราศเมืองแก่งของสุนทรภู่ พ.ศ. ๒๓๕๐ หนังสือ *Travels in the Central parts of Indo-China (Siam) Cambodia, and Laos, during the years ๑๘๕๔, ๑๘๕๕ และ ๑๘๖๐*. หนังสือ *Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties Centrales de l'IndoChine*. โดยองรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) และเอกสารรัชกาลที่ ๕ และ ๖ จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติกรมศิลปากร เป็นต้น

๒ ดูสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : *แสดงบรรยายพงศาวดารสยามเล่ม ๑*. ๒๕๔๖. หน้า ๔๖ - ๔๗.

๓ ดูแหล่งโบราณคดีเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางเดินทัพ และเส้นทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตจังหวัด พระนครศรีอยุธยา สระบุรี ปราชินบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี. ฉบับที่ ๑/๒๕๓๔. หน้า ๔๐ - ๑๙๗.

๔ ยอด กฤษเพชร. "เล่าเรื่องเมืองปากลัด" ใน *ที่ระลึกงานประเพณีแห่งสรวงสวรรค์*. ๒๕๔๙. หน้า ๗๙ - ๘๐.

๕ แหล่งเดิม.

๖ ศรีศักร วัลลิโภดม. *เล่มเดิม*. หน้า ๙๒ - ๙๖.

๗ นายเกษ เจียโหวง สัมภาษณ์ ๑๔ มกราคม ๒๕๕๐ อ้างในแนะนำจังหวัดฉะเชิงเทรา ฉบับอำเภอบางคล้า โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเสริฐ ศีลรัตน. หน้า ๑๐๗.

๘ นายสมเจตน์ สมสกุล. สัมภาษณ์ ๑๔ มกราคม ๒๕๕๐ อ้างในแนะนำจังหวัดฉะเชิงเทรา ฉบับอำเภอบางคล้า เล่มเดิม. หน้า ๑๐๗.

๙ สุนทร คัยนันท์. *ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์*. ๒๕๓๔. หน้า ๓๐ - ๓๑ และ หน้า ๕๕ - ๕๖.

๑๐ แหล่งเดิม.

๑๑ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดจันทบุรี*. หน้า ๓๓.

๑๒ แหล่งเดิม.

๑๓ ดูหลวงสาครชเขตต์ (ปสาคริกานนท์). *จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี*. ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ ถึง ๒๔๔๗. ๒๕๓๙. หน้า ๗๖ - ๗๗.

๑๔ พลับพลึง มูลศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. ๒๕๒๒. หน้า ๑๕ - ๑๖.

๑๕ ดูรายละเอียดแหล่งโบราณคดีจังหวัดชลบุรี ใน *แหล่งโบราณคดีประเทศไทยเล่ม ๑*. เอกสารวิชาการกอง โบราณคดีหมายเลข ๖/๒๕๓๐ กองโบราณคดี กรมศิลปากร หน้า ๒๗๑ - ๒๙๗.

๑๖ ชลบุรีมีย่านประวัติศาสตร์สำคัญ เช่น วัดใหญ่อินทาราม สะพานหัวค่าย ท่าเกวียน หน้าแก่ง อ่างศิลา บ้านหัวถนน ท่าบุญมี เป็นต้น ย่านต่างๆ มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในแต่ละระยะ ครั้งสำคัญ ได้แก่ สมัยอยุธยาตอนปลายก่อนเสียกรุงเมื่อพระยาวชิรปราการเดินทางผ่านมาแถบนี้

๑๗ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคนอื่นๆ. *รายงานการวิจัยเรื่อง พัฒนาการแนวความคิด และรูปแบบของ สถาปัตยกรรม อุดมปัจจุบัน และอนาคต*. ๒๕๓๖. หน้า ๔๕.

๑๘ วิไลเลขา ถาวรธนสาร. *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก*. ๒๕๔๔. หน้า ๑๑.

๑๙ แหล่งเดิม.

๒๐ เกษม บุญศรี. *พระประวัติย่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมมรุพงศ์ศิริพัฒน์ การตรวจและจัดราชการใน มณฑลกรุงเก่าและมณฑลปราชินบุรีของพระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์*. ๒๕๑๕. หน้า ๕๐ - ๕๒.

๒๑ กรมวิชาการ. *แนวพระราชดำริการรัชกาล*. ๒๕๒๗. หน้า ๓๗.

๒๒ ดูรายละเอียดในบทหลังเคราะห์ : *สรุปการวิจัยเรื่องสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ ๕ ในมณฑลการปกครองของ ภาคตะวันออก*. ของสุชาติ เกาทอง. หน้า ๒๔๗ - ๒๕๔.

๒๓ ดูรายละเอียดในเรื่อง "อิทธิพลตะวันตก : กระบวนแบบจิตรกรรมฝาผนังบูรพา" ใน *วารสารศิลปกรรมบูรพา*. คณะศิลปกรรมศาสตร์ ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๔๙ - พฤษภาคม ๒๕๕๐